

Markéta Novotná

Uchopení lenní problematiky v české a evropské literatuře z hlediska historiografického diskursu

Historia Slavorum Occidentis 2(7), 199-211

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MARKÉTA NOVOTNÁ (PRAHA)

UCHOPENÍ LENNÍ PROBLEMATIKY V ČESKÉ A EVROPSKÉ LITERATUŘE Z HLEDISKA HISTORIOGRAFICKÉHO DISKURSU

Proměny historiografického diskursu devatenáctého a dvacátého století jsou obvykle vykládány ve spojitosti s procesy ve filozofii a sociologii, a následně bývají demonstrovány rozbořem příslušného „přelomového“ díla. V mnoha ohledech se pochopitelně jedná o model mající své limity, v němž byly buď jednostranně zvýrazněny některé vztahy na úkor jiných, nebo naopak, z něhož byly vypuštěny mnohé prvky nevyhovující autorovým záměrům, respektive jednotě příběhu, který sleduje. V rámci tohoto přehledu lenní problematiky jsem také byla nucena přistoupit k výběru, a to především v části týkající se evropské historiografie, kde jsem se zaměřila především na nejčastěji diskutované studie západoevropského prostoru. Problematiku lén jsem se snažila pojmut jako samostatný fenomén zasazovaný do různých rámců, nicméně v mnoha ohledech jsem ji jen těžko mohla oddělit od dalších problémů s ní spojených, které jí historiografie po určitou dobu přisuzovala. Stejně tak nelze jednoznačně vyřešit terminologické proměny; s ohledem na koncepci tohoto příspěvku jsem je spojila s výše zmíněnými rámci¹.

Odhlédneme-li od negativních konotací, které lenní problematika již dříve nabyla zvláště ve spojení s termínem „feudální řád“, jednou z nejvýraznějších disciplin, která tuto otázku v 19. století rozebírala, se stala právní věda. Vystupovala v ní pod pojmem lenní právo, tj. jako právní norma,

¹ Například G.G. Iggers, *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivity k postmoderní výzvě*, Praha 2002.

jejíž závaznost byla přeceňována. Přestože existovalo určité povědomí o jiných kontextech, její působnost byla kladena především do soukromoprávní sféry. Dalším výrazným prvkem tohoto období byl odkaz na původ tohoto práva, přičemž v rámci dobového vědění se prostřednictvím odkazu na Tacitovu Germánii vázal na německé prostředí. Zatímco ještě před polovinou 19. století se jednalo o spojení mající spíše charakter učeneckého odkazu na klasickou literaturu, v dalším vývoji se nejen kolem otázky recepce či původu lenní práva, ale i dalších právních a politických institucí, rozvinula celá řada diskusí, která v sobě zahrnovala značnou šíři aspektů – od národních zájmů přes jednotlivé právní školy a jejich vnímání práva, tj. dobovou právní filozofii, až po pojetí vědy vůbec.

K impulsu, který přinesl kladné zhodnocení lenní problematiky, došlo ještě převážně na půdě právní historie. Stalo se tak na základě objemné studie z roku 1933 *Lehnrecht und Staatsgewalt* pocházející od Heinricha Mitteise (1889–1952), jednoho z nejvýznamnějších německých právních historiků 20. století. Práce nabyla velmi brzy značného ohlasu, mimo jiné i proto, že po stránce obsahové představovala významný příspěvek k aktuálním dobovým diskusím týkajícím se charakteru německého státu. Na základě široké analýzy francouzských, německých, anglických a italských pramenů z 10.–13. století totiž Mitteis přinášel odpověď na otázky týkající se specifik německého vývoje. Klíčovou roli sehrála právě vazalita, již autor vyňal z dosavadní soukromoprávní sféry a zdůraznil, že středověk neznal oddělení veřejného a soukromého práva. Proti převládajícímu mínění, které lennímu právu přisuzovalo ničující působení na stát, se jej pokusil „aus dieser Verbannung zu erlösen, ihm seine wahre Natur als Teil der öffentlichen Rechtsordnung widerzugeben“². A jako konstituující prvek středověkého státu, který označuje dokonce jako „Lehnstaat“³, jej postavil přímo do centra dění: „Es ist das motorische Element, das die stabilen Teile der Staatsmaschine in Bewegung setzt, es ist der Atem im Körper des mittelalterlichen Staates“⁴. Zmíněné zvláštnosti německého vývoje tak měly spočívat především v tom, že zatímco ve Francii a Anglii postavení panovníka jako nejvyššího lenního pána zesílilo, v Německu naopak postupně zesláblo, přitom však na

² H. Mitteis, *Lehnrecht und Staatsgewalt. Untersuchungen zur mittelalterlichen Verfassungsgeschichte*, Böhlau 1974, s. 5.

³ H. Mitteis, *Lehnrecht*, s. 5.

⁴ H. Mitteis, *Lehnrecht*, s. 8.

nižších úrovních mělo naopak působit státotvorně. Ačkoliv některé autorovy teze byly zpochybněny, ať už používání pojmu „stát“ pro středověk či podceňování vlivu římské státní a právní tradice na úkor tzv. germánské kontinuity, zůstává zásluhou Heinricha Mitteleise, že odhalil a popsal význam role lenních vztahů pro vývoj státu⁵. Na autorovu tezi o konstitutivním působení lenních vztahů v rámci menších oblastí navázala celá řada studií, a po druhé světové válce byly překonány i jím vytyčené časové horizonty směrem k mladším dobám⁶.

Otázka původnosti či recepce celé skupiny institucí se týkala nejen německého dějepisce, ale také dalších národních historiografií. Podněty nových vědních disciplín rozvíjela již dnes nepříliš známá studie z roku 1912, v níž se mladý Marc Bloch (1889–1944) zabýval obřadem zrušení lenního slibu, v reakci na práce právních historiků Ernsta von Moellera a Karla von Amira⁷. Vlastní zvrát týkající se nejen vytržení lenní problematiky z právní historiografie, ale rovněž chápání celé řady dalších otázek, je v dějinách historiografie spojován až s Blochovou shrnující monografií z roku 1939 –

⁵ *Heinrich Mitteis nach hundert Jahren (1889–1989). Symposion anlässlich des hundertsten Geburtstages in München am 2. und 3. November 1989*, ed. P. Landau, H. Nehlsen, D. Willoweit, München 1991.

⁶ Výsledky tohoto badatelského proudu shrnul B. Diestelkamp, *Lehnrecht und Lehnspolitik als Mittel des Territoriauxbaus*, „Vierteljahrsblätter“ 63 (1999), s. 26–38.

⁷ E. von Moeller, *Die Rechtsitte des Stabsbrechens*, „Zeitschrift des Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanische Abteilung“ 21 (1900), s. 27–115. K. von Amira, *Der Stab in der germanischen Rechtsymbolik*, München 1909. M. Bloch, *Les formes de la rupture de l'hommage dans l'ancien droit féodal*, [in:] *Mélanges historiques I*, Paris 1963, s. 189–209 nebo „Revue historique de droit français et étranger“ 36 (1912), s. 141–177. Na základě literárních pramenů rozebírá Marc Bloch obřad rušení lenního slibu, který měl probíhat vržením předmětu nazvaného *le fétu* směrem k pánovi nebo vazalovi vždy tváří v tvář nebo v případě nebezpečí v zastoupení. Vykládá související pojmy *exfestucare*, *jetter avec la main le fétu*, *rendre le fétu ou sa foi ou l'hommage*, *rompre le fétu*, *rompre la paille* a poukazuje, jak tyto pojmy v novověku získaly zcela opačné vyznění. Vyzdvihuje význam úsloví „být manem rukou a ústy“. Zmíněné autory kritizoval za záměnu symboliky; domníval se totiž, že tento obřad je opakem investitury, při níž se měl vazalovi odevzdávat předmět zvaný *festuca* zastupující předávané léno. Mělo tak jít doslova o navrácení země. Marc Bloch poukazuje, že je to velmi svůdná hypotéza, nicméně vlastní výklad je třeba hledat v širší rovině – zlomení *le fétu* znamená zrušení veškerých závazků. Dále se domnívá, že obřad zaniká nejpozději do poloviny 13. století z důvodů vyhasínání zvykového práva, a rovněž závazky vzniklé z tohoto obřadu ztrácejí na důležitosti. V dřívějších textech není obřad často zmíněn vzhledem k tomu, že se mělo jednat o široce rozšířený, všem známý akt.

*La société féodale*⁸. Bloch, hluboce ovlivněn sociologií, která vnesla do historie mimo jiné studium struktur, využívá pojmy Émila Durkheima (1858–1917) jako například „kolektivní vědomí“, „kolektivní paměť“, „kolektivní reprezentace“ či „sociální soudržnost“ („sociální závislost“); vysvětluje je jako přizpůsobení se „potřebám“ specifického sociálního prostředí, tj. jako reakci na tři vlny invazí – vikingskou, muslimskou a maďarskou. Feudalismus pojal jako opakující se fázi společenského vývoje, a učinil taky krok mimo evropské oblasti. Upozornil například na určité shody a rozdíly v japonské „feudální“ společnosti, srovnával rovněž místní a evropské vazalské rituály⁹.

Další impulsy přineslo paradoxně právě problematizování těchto jednostranně vnímaných struktur. V souvislosti s lenní problematikou se v mnoha ohledech stala podnětná práce Georgese Dubyho (1919–1996) z roku 1953 *La société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise*¹⁰, v níž zpochybnil jednu z tezí François Louise Ganshofa (1895–1980)¹¹, vedle Mitteise a Blocha třetího „zakladatelského“ autora tematiky lenních vztahů. Duby si vybral region uvnitř oblasti, pro kterou Ganshof konstruoval svůj obraz klasického feudalismu, a došel ke zcela opačnému názoru: „in eleventh-century Mâconnais, there was no pyramid of vasals, there was no feudal systém“¹². Místo vazalů měly ve zdejší společnosti jako stabilizující prvky působit různé vazby, například tzv. *amicitia*, různé druhy přísah či

⁸ M. Bloch, *La société féodale I: La formation des liens des dépendance*, Paris 1939, *II: Les classes et le gouvernement des hommes*, Paris 1940. V českém překladu M. Bloch, *Feudální společnost*, Praha 2010.

⁹ P. Burke, *Francouzská revoluce v dějepisectví. Škola Annales (1929–1989)*, Praha 2004, s. 26.

¹⁰ G. Duby, *La société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise*, Paris 1953.

¹¹ Zajímavý je název Ganshofovy práce, nástupce Henriho Pirenneho na univerzitě v Gentu, a jeho německý překlad. Ve francouzském znění totiž vyšla roku 1944 jako *Qu'est-ce que la féodalité?*, což bylo do němčiny přeloženo přímo jako *Was ist das Lehnswesen?*

¹² E.A.R. Brown, *The tyranny of a construct: Feudalism and Historians of Medieval Europe*, [in:] *The Middle Ages*, Vol. II, *Readings in Medieval History*, 1999, s. 1082. Ve zmíněné studii Duby jako první popisuje stav společnosti v Mâconnais ke konci desátého století, pak v období nezávislých kastelánů 980–1160, a konečně změnu kastelání v knížectví v letech 1160–1240. Vazby mají být zesíleny právě v době vzestupující moci kastelánů a upadající ústřední moci. V oblasti převládají velcí pozemkoví vlastníci. Na přelomu dvanáctého a třináctého století se Mâconnais ekonomicky transformuje, a rovněž se znovu obnovuje dosud absentující panovnická moc. Tyto tlaky mají za následek pokles aloidních držav.

zásahy církev. V dalším vývoji byla vazalita odtržena od vlastních struktur, zhodnocena jako samostatná sociální vazba postavená na roveň s dalšími, například v monografii Gerda Althoffa (1943–) z roku 1990 *Verwandte, Freunde und Getreue*¹³.

Mnohé starší otázky získaly nový interpretační rámec v souvislosti se změnami ve filozofii vědy na přelomu šedesátých a sedmdesátých let. Například v návaznosti na starší francouzské autory, m. j. Marca Blocha, zaujal Jacques Le Goff (1924–2014) v eseji o lenním rituálu značně odmítavé stanovisko k samotné otázce po původu vazality: „[...] referenci feudálně vazalského symbolického obřadu je třeba hledat kolem systému příbuzenství. V barbarských společnostech raného středověku se objevují instituce a rituály, svědčící o existenci společnosti, jejíž struktury by podle všeho mohly dát vzniknout symbolickému systému feudálně vazalského obřadu. Nic víc. Nevidím zde žádné počátky vazalského systému ani jeho symbolického obřadu. Tento systém má jistě nějakou genezi a já jsem se pokusil vyznačit v době od konce 8. století do konce 10. století několik jejích ústředních bodů a vrcholných okamžiků. Avšak domnívám se, aniž bych si chtěl nadmíru pohrávat se slovíčky, že jakkoli je tento systém původní, nemá žádný původ. To, že využil prvků starších modelů, že si vypracoval řešení, která se částečně podobají institucím jiných společností v jiných dobách a podmínkách, je jisté [...]. Ale hledání původu vazalství – stejně jako mnoha jiných skutečností – je podle mého soudu marná práce”¹⁴. Některé nedostatky strukturálního pohledu byly překonány interpretací zmíněných fenoménů v duchu postmoderního diskursu, například za pomoci studií věnovaných klientele. Stejně jako dosud jednostranně chápané pouto závislosti patrona a klienta, také vztah seniora a vazala tak nabyl na vzájemné aktivitě a individuálnosti.

Z postmoderní kritiky vychází i práce Susan Reynolds *Fiefs and Vassals. The Medieval Evidence Reinterpreted*¹⁵, která kromě užívání tradičních pojmů zpochybnila v novokantovském duchu i kontinuitu dění, resp. naše představy o kontinuitě dění, a to v návaznosti na studie týkající se konstitování pojmu feudalismus v průběhu raného novověku. Autorka analyzovala prameny pro období 500–1300 v prostoru Německa, Itálie, Francie a Anglie. Dle jejího názoru jsou dnes používané pojmy jako vazalita nebo feudalismus pro

¹³ G. Althoff, *Verwandte, Freunde und Getreue*, Darmstadt 1990.

¹⁴ J. Le Goff, *Symbolický rituál vazalství*, [in:] *Za jiný středověk*, Praha 2005, s. 367.

¹⁵ S. Reynolds, *Fiefs and Vassals. The Medieval Evidence Reinterpreted*, Oxford 1994.

toto období pouze konstrukty: „Fiefs and vassalage, as they are generally defined by medieval historians today, are post-medieval constructs, though rather earlier than the construct of feudalism. Historians refer to both fiefs and vasalls when neither world is in their sources”¹⁶. Na předložených pramenech demonstrovala, že například označení *beneficium* se objevuje v pramenech v mnoha podobách, a ne jako klasické léno. Až teprve ve specifických podmínkách 13. století (v raných formách ve 12. století) dochází k jejich právní interpretaci, kterou pak přebírají juristé raného novověku, a od nich historici. Jakkoliv autorčiny teze vyvolaly prudkou debatu, poukázala na nutnost důkladnější analýzy.

Jako nejzazší horizont „dějin“ bádání lenní problematiky v české historiografii – jak je načrtli polští badatelé na konci devadesátých let 20. století shrnutím bibliografických odkazů příslušných studií – byla určena třicátá léta 19. století, a to především s ohledem na dva příspěvky Josefa Krasoslava Chmelenského (1800–1839), mimo jiné sekretáře nejvyššího dvorského soudu a později místosudího téhož úřadu¹⁷. Navzdory tomuto „prvenství“ ho však koncepce lenní problematiky spíše spojovala s 18. stoletím, s dobovým věděním, než s pozdější „vědeckou“ historiografií. A zdá se, že jinakost těchto textů, stejně tak jako ostatních dnes neznámých příspěvků 19. století vztahujících se k lennímu právu ještě jako k živému fenoménu¹⁸, způsobila, že byly pozdější historiografií vytlačeny z „vědeckého“ diskursu. Kromě důsledného členění souvisejícího nejen s pořádáním příslušných písemností v rámci nejvyššího dvorského soudu, ale i s tzv. klasickou epistémé¹⁹ jako způsobu popisu světa a jeho skutečností, je charakteristickým znakem těchto, stejně tak jako ostatních dobových studií, silná orientace na přítomnost, jejíž horizont byl obvykle vymezen 17. stoletím. Odkaz na starší doby měl spíše charakter učeneckého odkazu bez výraznějšího hodnocení, například

¹⁶ S. Reynolds, *Fiefs*, s. 2.

¹⁷ K tomu srovnej K. Kowalewski, *Powstanie systemów lennych na ziemiach czeskich w średniowieczu*, „Roczn. Dziejów Społ. i Gosp.” 58 (1998), [Feudalizm w Europie średniowiecznej i nowożytnej], s. 126; Týž, *Rycerze, włodycy, panosze. Ludzie systemu lennego w średniowiecznych Czechach*, Warszawa 2009, s. 6, poznámka 4; J.K. Chmelenský, *Manství česká*, „Časopis českého muzea” 6 (1832), s. 182–220; Týž, *Karlštejnské manské právo*, „ČČM” 9 (1835), s. 255–268.

¹⁸ Lenní svazky byly zrušeny v Čechách až v roce 1862, „Reichsgesetzblatt”, zákon č. 103 ze 17. prosince 1862.

¹⁹ M. Foucault, *Slova a věci*, Brno 2007, s. 101–130.

v případě konstatování o německém původu lén²⁰. Negativní postoje se na tuto otázku vázaly spíše ve smyslu osvícenských postojů vůči určitému staršímu společenskému řádu, což například dosvědčuje následující vystoupení Josefa rytíře Jordána, zástupce a referenta apelačního soudu na zasedání komise apelačního soudu v roce 1808, kde se jednalo o vzniku jednotného všeobecného rakouského lenního řádu: „Svazek manský jest plod nejtemnější, výmysl lidí, již měli nejzvrácenější pojmy o právu. V dobách, kdy tresty za zločin byly tzv. compositiones, totiž pokuty peněžité, utvrzen byl svazek lenní zákony ripuárskými a salickými [...]. Zrušení svazku manského bylo by také s prospěchem jak státu a zeměpánu, tak zájmům soukromým. Dočasní uživatelé půdy bývají vůbec špatní vzdělatelé její. [...] Má-li dcery, obává se man, aby jich nezkrátil [...]. A man, který nemá děti, tuže zřídka bude rozsívati, aby klidili jiní příbuzní, cizí čekalci nebo pán lenní [...]. Odúmrti jsou řídké. Co vynesly státu za posledních 25 let? Jsou nyní některá manství uprázdněna, Řídká [tj. léno Řitka náležící ke karlštejským lénům, pozn. autora] totiž a Čelín [tj. léno Čelina náležící tamtéž, pozn. autora]. Ale Řídká jest velmi zadlužena [...]”²¹.

Stejně jako ve Francii či Německu, tak i vědecká historiografie v Čechách se zaměřovala na problematiku vzniku, původu a recepce celé skupiny politických a právních institucí, ať již kolonizace²² či lenního práva. A takto nastolená otázka, jež souvisela s dobovým pojetím vědy i se specifickými národními zájmy, se přes různé interpretační rámce udržela velmi dlouho. Například ještě v roce 1952, navzdory odlišnému metodickému přístupu, na ni reagoval František Graus (1921–1989) ve svém článku *Lenní právo v Čechách*²³. V případě lén především česky píšící autoři poukazovali na starší zárodky této instituce v Čechách, například František Palacký (1798–1876) či Jan Kapras (1880–1947), proněmecky smýšlející badatelé zase vyzdvihovali průnik lenního práva do Čech jako hotového institutu, například Max Eisler (1881–1937); velký význam byl v tomto ohledu připisován především

²⁰ J.K. Chmelenský, *Manství česká*, „ČČM” 6 (1832), s. 182–183.

²¹ J. Stupecký, *Příspěvek k dějinám lenního práva v Čechách*, „Sborník věd právních a státních” 7 (1906–1907), s. 145–146.

²² Například D. Leśniewska, *Středověká německá kolonizace a kolonizace na německém právu v Čechách z pohledu německých mediévistů z českých zemí*, [in:] *Německá mediévistika v českých zemích do roku 1945*, ed. P. Soukup, F. Šmahel, „Práce z dějin vědy” 18 (2004), s. 107–118.

²³ F. Graus, *Lenní právo v Čechách*, „Český lid” 7 (1952), s. 67–73.

Brunovi ze Schaumburka, olomouckému biskupu v letech 1245–1281. Nicméně mezi českou a německou větví zdejší historiografie neprobíhal tak jednoznačný předěl, jak je to obvykle prezentováno a jak svědčí například studie Wilhelma Weizsäckera (1886–1961)²⁴. Ideový rámec české liberální historiografii poskytl svým dílem především František Palacký, historik a politik, ovlivněný soudobými romantickými filozoficko-estetickými koncepcemi, dle nichž se dějiny uskutečňují dialekticky chápaným bojem dvou proti sobě působících sil, v českém národním příběhu prostřednictvím boje slovanských demokratických a německých feudálních principů: „Nemě-li konečně zahynouti, muselť i Slovan postupem věků zjinačiti způsoby své a přimísiti živilův římských i německých do národního života svého. Hlavní tedy obsah a základní tah celého dějinstva českomoravského jest, jakož sme již podotkli, ustavičné stýkaní a potýkání se Slovanství s Římanstvím a Němectvím, ve smyslu nyní vyloženém; a jelikož Římanství ne samo sebou, ale téměř veskrze jen prostředkem Němectva se Čechův dotýkalo, může se také říci, že dějiny české vůbec hlavně na sporu s Němectvem se zakládají, čili na pojímání a zamítání způsobů a řádů německých od Čechů“²⁵. Vůbec charakteristika jednotlivých národů a jejich „řádů“ se stala i v dobovém vědeckém diskursu velmi oblíbenou a byla využívána jak českou, tak i německou částí národní historiografie.

Periodizaci dlouhého období vědecké historiografie by bylo nepochybně možné odvíjet od mnoha různých hledisek a rámců. Jako jeden z mezníků se s ohledem na sledovanou problematiku nabízejí padesátá léta 20. století, spjatá s již jen jediným existujícím proudem historiografické produkce, který se v souvislosti s širšími politicko-spoločenskými událostmi v mnoha ohledech snažil vymezit vůči staršímu období, jakkoliv z něj čerpal. Problematika nejstarších dějin se stala jednou z prvořadých otázek historické vědy, nicméně její uchopení by nemělo být vysvětlováno pouze s odkazem na dobové politické požadavky, ale rovněž s ohledem na pojetí vědy vůbec, v níž se prosazovaly strukturalistické koncepce, které umožňovaly novým způsobem uchopit tuto „staronovou“ otázku.²⁶ Nového přístupu využil František

²⁴ W. Weizsäcker, *Olmützer Lehenwesen unter Bischof Bruno*, „Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens“ 20 (1916), s. 32–56.

²⁵ F. Palacký, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě I–1*, Praha 1848, s. 12.

²⁶ Například *Proměny diskursu české marxistické historiografie. (Kapitoly z historiografie 20. století)*, ed. B. Jiroušek, [Historia culturae 15, Studia 10], České Budějovice 2008.

Graus (1921–1989)²⁷ v již výše vzpomínaném článku z roku 1952 – *Lenní právo v Čechách*, jehož pojmenováním setrval ve starším historiografickém diskursu vyzdvihujícím právní stránku tohoto fenoménu. Jako vlastní podnět příspěvku autor označil diskusi o periodizaci feudalismu v sovětské marxistické historiografii, na jejímž základě se také pokusil navrhnout rozčlenění českých dějin: „V slovanské historiografii pak převládal dlouho názor, jako by u Slovanů vůbec feudalismus neexistoval. Slovanští historikové se snažili vylíčit starší dějiny svých národů jako něco ojedinělého, nemajícího analogii u ostatních národů a chtěli z toho pak dedukovat mnohdy zvláštní postup Slovanů vůči dělnickému hnutí vůbec a marxismu zvláště”²⁸. Lenní problematika tak v Grausově pojetí dostala podobu „lenního systému”, jedné z fází feudalismu, která měla končit přechodem k dědičné držbě lén. Jak již bylo výše zmíněno, autor reagoval tímto svým návrhem ještě na otázku po původu lenního institutu a na základě komparace se snažil dokázat předem danou tezi o ryze domácím charakteru tohoto fenoménu. Vztahy mezi panovníkem a šlechtou, tj. lenním pánem a vazaly, jinak řečeno „staronový” příběh z Tacita o vůdci a jeho družině, pojal jako dialektický boj dvou protichůdných sil.

V průběhu dalších dvou desetiletí byl ve spolupráci české a polské historiografie propracován model ústrojí raně středověkého státního aparátu, v mnoha ohledech specifický ve srovnání s předpokládaným západoevropským vývojem. Co se týká lenních svazků, prosadilo se pro toto období označení beneficiární systém, podtrhující již zmíněna specifika²⁹. Podobně i Jaroslav Bakala (1931–2008) ve své studii z 1959 roku *K počátkům lenního zřízení v českém státě*³⁰ vyzdvihl význam lenních svazků do konce 12. století především pro organizaci státní a jiné správy. Lenní problematiku pojal jako „lenní svazky”, tj. jako oddělené od jakékoliv epochy, a zaměřil se i na terminologii, která dle Bakaly pochází z období francké říše a kterou převzali i historikové.

²⁷ František Graus – člověk a historik. Sborník z pracovního semináře Výzkumného centra pro dějiny vědy konaného 10. prosince 2002, ed. Z. Beneš, B. Jiroušek, A. Kostlán, „Práce z dějin vědy” 8 (2004).

²⁸ F. Graus, *Lenní právo*, s. 68.

²⁹ S. Russocki, *Z badań nad czeskim systemem beneficjalnym*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 23 (1971), s. 33–46.

³⁰ J. Bakala, *K počátkům lenního zřízení v českém státě*, „Slezský Sborník” 57 (1959), s. 378–388.

Otázku původu lén ponechal zcela stranou ve svých studiích František Kavka (1920–2005)³¹, který se zabýval využitím „lenních svazků” v době posledních Přemyslovců a Lucemburků, Jana a Karla; chápal je jako nástroje vnitřní politiky, tj. jako samostatného vztahu, který nemusí být nutně svázaný s určitou epochou a který položil na roveň dalším institutům, jako je například zástava zboží. Oproti dosud jednostranným hodnocením se tím autorovi podařilo jiným způsobem uchopit působení Jana Lucemburského v Čechách, a jeho komorní politiku. Z mnoha příspěvků věnovaných problematice lenních svazků ve středověku, představují rozšíření tohoto tématu dalším směrem například příspěvky Františka Kubů (1953–) věnované ministeriálům³².

Královské komoře se kromě Františka Kavky věnoval mimo jiné i Rostislav Nový (1932–1996), který ve svém semináři podnítil i vznik několika studií věnovaných lénům nižšího typu, a to nejen pro středověk, ale i pro období raného novověku³³. Autoři těchto článků, jejichž počet od devadesátých let 20. století stoupl, prokázali, že v průběhu raného novověku některé lenní soustavy soustředěné kolem hradů nejenže nadále existovaly, ale že došlo i k pokusům o jejich obnovu³⁴. Jednostranný přístup studií orientujících se na svázanost těchto lén s hradem a specifikaci zdejších povinností byl rozšířen například za pomoci klientských vazeb, jak svědčí m.j. práce Václava Bůžka (1959–)³⁵. Dosud nejúplnější zhodnocení lenních svazků v raném novověku pochází od zmíněného Václava Bůžka³⁶ a Josefa Macka (1922–1991), který proti homogenní a uzavřené skupině šlechtických leníků, tak

³¹ V první řadě se jedná o studie – F. Kavka, *Západoevropský lenní institut jako nástroj vnitřní královské politiky za posledních Přemyslovců a za Jana Lucemburského*, „Český časopis historický” 88 (1990), 3, s. 225–251; týž, *Hrady a jejich význam v skladbě české předhusitské šlechty (1300–1349). Situace na středním Povltaví a dolním Posázaví*, „Sborník vlastivědných prací z Podblanicka” 26 (1985), s. 139–162.

³² Například: F. Kubů, *Štaufská ministerialita na Chebsku*, Cheb 1997.

³³ Například: D. Doležal, *Trutnovská manská soustava a její kniha z let 1480–1539*, „Sborník archivních prací” 42 (1992), s. 207–260.

³⁴ D. Doležal, *Trutnovská manská soustava*; E. Šimicová, *Křivoklátská manská kniha z let 1454–1566*, „Rakovnický historický sborník” 5 (2004), s. 23–81; M. Novotná, *Karlštejská manská soustava*, [in:] *Karlštejn a jeho význam v dějinách a kultuře*, Praha 2011, s. 110–127.

³⁵ V. Bůžek, *Manové ve skladbě nižší šlechty jagellonského věku*, „Marginalia historica” 4 (2001), s. 155–174; týž, *Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech*, Praha 1996.

³⁶ V. Bůžek, *Manové*.

jak s nimi pracoval například Kavka, postavil všechny společenské skupiny, včetně poddaných, jako možných nabyvatelů lén, pochopitelně se souhlasem vrchnosti³⁷. Jak Macek, tak především Bůžek dále odlišili a individualizovali eventuální nabyvatele lén i zboží, které tito jednotlivci mohli nabývat, tj. nejen léna. Lenní zboží se tak v jejich pojetí stalo jen jedním z mnoha prvků spojených s kariérami a osobním postupem příslušného jedince.

Shrnutí

Jak do české, tak i evropské historiografie 19. století vstoupila lenní problematika pod pojmem lenní právo, tj. jako právní norma, jejíž závaznost byla přeceňována. Zatímco před polovinou století měl odkaz na původ lén svázaný s německým prostředím spíše charakter učeneckého odkazu bez ideologických konotací, v dalším vývoji se nejen kolem otázky recepce či původu lenní práva, ale i dalších právních a politických institucí, rozvinula v evropské historiografii celá řada diskusí, které v sobě zahrnovaly značnou šíři aspektů – od národních zájmů přes jednotlivé právní školy a jejich vnímání práva, tj. dobovou právní filozofii, až po pojetí vědy vůbec. Kladného hodnocení se tomuto fenoménu spojovanému s „feudálními řádami“ dostalo především zasazením do společného rámce s problematikou teritoriální výstavby státu, jak svědčí dílo německého právního historika Heinricha Mitteleise, na jehož práci především po druhé světové válce navázala celá řada regionálních studií. Z rámce právních dějin se lenní problematika osvobodila průnikem procesuality dění do historických věd, a to především v podobě sociologických vlivů, jak bývá uváděno na příkladě monografie Marca Blocha *La société féodale* z konce třicátých let 20. století. Další impulsy přineslo problematizování některých dosud neměnných struktur, například feudalismu, a hodnocení lenního institutu jako samostatné sociální vazby osvobozené od historických mezníků a procesů. Některé nedostatky strukturálního pohledu byly překonány interpretací v duchu postmoderního diskursu, například vztah pána a vazala. Z této postmoderní kritiky vychází i monografie Susan Reynolds z roku 1994 – *Fiefs and Vassals*, která kromě užívání tradičních pojmů zpochybnila v novokantovském duchu i kontinuitu dění, resp. naše představy o kontinuitě dění.

³⁷ J. Macek, *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526)* (2), Šlechta, Praha 1994.

Podobný proces proběhl i v české historiografii, kde se stejně jako ve Francii či Německu hlavní zájem autorů zaměřil na problematiku vzniku, původu a recepce celé skupiny politických a právních institucí, ať již kolonizace či lenního práva. Na otázku týkající se původu odpovídal ještě František Graus ve svém článku z roku 1952 *Lenní právo v Čechách*, v němž v rámci marxistické diskuse o periodizaci dějin přistoupil k aplikaci strukturálního přístupu na problematiku lenního zřízení, nicméně vlastním pojmenováním článku setrval ještě ve starším diskursu vyzdvihujícím právní stránku tohoto fenoménu. Stejně jako v německé, tak i v české historiografii si značného prostoru vydobyl lenní institut především jako nástroj výstavby státního nebo teritoriálního aparátu. Interpretace lenních vazeb jako samostatného sociálního vztahu se prosadila především ve studiích věnovaných ranému novověku.

Understanding feudal issues in the Czech and non-Czech literature from the perspective of historiographical discourse

Similar to other historical phenomena, understanding feudal issues has always been closely related to the changes of historiographical discourse. In the nineteenth century, the institution of fief was treated as a component of feudalism and as such fairly negatively valued, whilst when in later literature, popular became a notion of feudal law, a kind of a legal system, its importance was highly overrated. Examined within the framework of legal history, the issue of fiefdom gained independence with the advent of processuality of the historical process in historical sciences, e.g., in the form of influence of sociology in the monograph from the late 1920s *La société féodale* by Marc Bloch, who saw elements similar to feudalism and feudal institutions in areas outside Europe. Positive assessment of the feudal system emerged in the context of the formation of territorial structures of the state, mainly due to the German scholar of history of law – Heinrich Mitteis. Further impulses, largely referring to older ideas, occurred together with the problematisation of some institutions formerly deemed immutable, such as feudalism, as well as the recognition of the feudal system as an independent social structure, not subject to the influence of historical factors and processes, e.g., in the 1953 monograph of Georges Duby *La société aux XIe*

et XIIe siècles dans la région mâconnaise. Some shortcomings of the structural perspective were overcome by a more flexible interpretation of the phenomena in the spirit of the postmodern discourse, e.g., through studies on vassals. The postmodern critique inspired the work of Susan Reynolds (*Fiefs and Vasalls*), who in addition to the use of traditional concepts, undermined the continuity of the historical process, or our understanding of the continuity of the historical process in accordance with Neo-Kantian philosophy. The Czech historiography, naturally, went through analogous processes, the change best attested to in the 1952 paper *Lenní právo v Čechách* by František Graus, who, within the Marxist discourse on the periodisation of history, applied the structural approach to the problems of feudal system, yet, as regards the title of the said article, still remained within the former discourse.

Słowa kluczowe: historiografia, feudalizm, wieki średnie

Keywords: historiography, feudalism, Middle Ages

Translated by: Agnieszka Tokarczuk